

Kirkekaffe som reminisens - sjelesørgeriske narrativer for den som glemmer

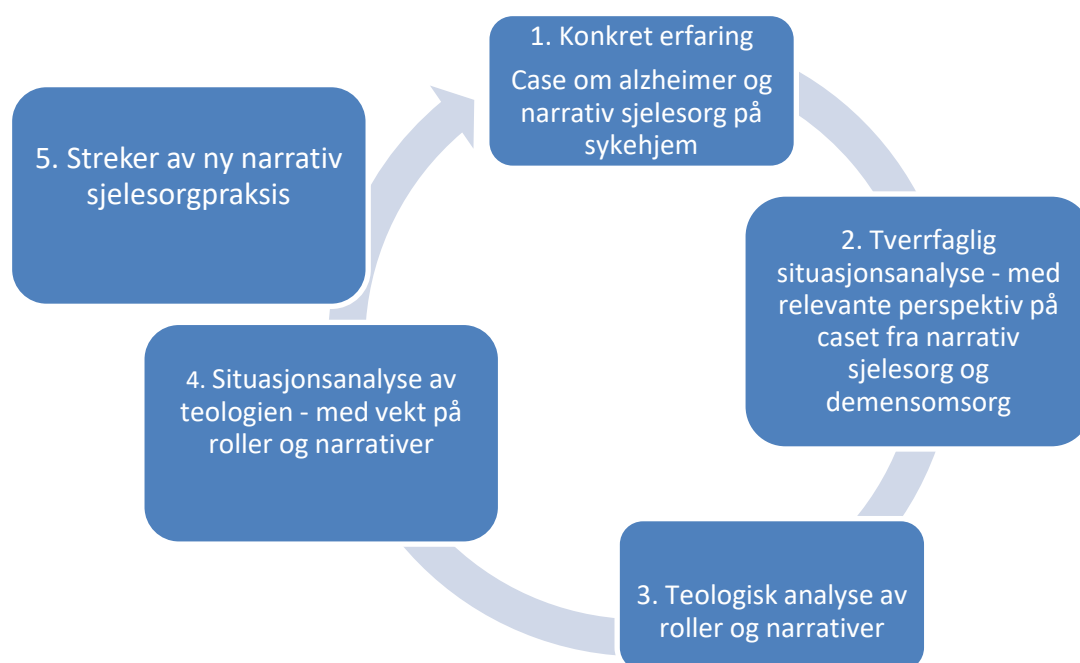
1. Innledning: Narrativ sjelesorg og Alzheimers sykdom

De gamle «er gått så langt fra barndommen sin at de ikke finner veien tilbake» skriver dikteren Stein Mehren. Hvordan kan narrativ sjelesorg hjelpe sykehjemsbeboere med å finne tilbake til fortellinger om seg selv? Med bakgrunn i en konkret sjelesørgerisk erfaring som prest på sykehjem vil jeg spørre:

Hvordan kan narrativ sjelesorg utøves i møte med beboere med Alzheimers sykdom på sykehjem?

Metodiske refleksjoner, avgrensning og disposisjon

Fokuset rettes mot et case som institusjonsprest på sykehjem. Med bakgrunn i nyere sjelesorglitteratur vil jeg ha et fokus på relasjonens plass i sjelesorgsamtalen.¹ Jeg vil trekke veksler på praktisk-teologisk metode fra den afro-amerikanske teologen Emmanuel Lartey². Disposisjonen under kombinerer Larteys metode og temaene jeg avgrenser meg til:

Modell over Larteys praktisk-teologiske metode – med utvalgte tema jeg vil ta opp

¹ McClure 2014; Gerkin 1998; særlig Cooper White 2004.

² Lartey 2000.

Relasjonell og kontekstuell teologi, med flere innslag av frigjeringsteologi, har styrt stofftilfanget. Utvalgte deler av Gerkins *An Introduction to Pastoral Care* brukes som avgrensning innen den narrative sjelesorg, særlig fordi han ser på betydningen av trospraksis og det kollektive i narrativ sjelesorg. Som afro-amerikansk frigjeringsteolog har Lartey også fokus på maktkritiske forhold, og det leder oss over til caset.

Case:

Jeg har fulgt opp en beboer på sykehjem med Alzheimers-sykdom gjennom noen år.³ Over tid har jeg prøvd ut ulike samtaleformer, formet av det jeg har visst om beboerens livshistorie. Relasjonen mellom prest og beboer møter utfordringer. I relasjonen møtes ulike presteidealer over mer enn to generasjoner. Beboeren husker best rollemønstre 60-70 år tilbake i tid og gjentar disse.⁴ Jeg står derfor i dialog med presterollen rundt 1950, nesten halvannen generasjon før jeg ble født. Spenninger mellom beboerens store respekt for prester og mitt eget presteideal utspiller seg stadig. Jeg gjør meg kjent med steder og personer i beboerens oppvekst gjennom kartlegging av beboerens livshistorie, ikke minst det pårørende forteller. Denne bakgrunnskunnskapen hjelper meg til å forstå hva som ligger bak det beboeren beskriver i små fragmenter. Barna hennes forteller en om mor som ofte har servert kirkekaffe etter gudstjenesten, hun har vært opptatt av sang og hun kan svært mange salmer utenat. Vi synger ofte sammen, eller beboeren synger for meg. Likevel finner jeg ikke helt ut av samtaleformen med beboeren. Etter å ha kjent beboeren i noen år, la jeg merke til hva barn og søsken gjorde på besøk hos beboeren. De inviterte meg på besøk. Samtalesituasjonen med pårørende til stede ble radikalt endret sammenlignet med tidligere erfaringer. Hva skjedde egentlig? Jeg var gjest, og alt og alle var klare når jeg kom til avtalt tid. Vi spiste kaker, sang salmer beboeren satte i gang og drakk kaffe. Jeg fikk kjennskap til hva hun sang for sine barn, salmene hun selv hadde vokst opp og gjorde meg noen antakelser om hva som har preget samværet med henne gjennom årene.

³ Beboeren er anonymisert ved at enkelte opplysninger er utelatt og noen opplysninger er fiktive. Gjenfortellingen er gjort mest mulig generell. Rammefortellingen er gjenkjennelig fra møter med en konkret beboer. Av hensyn til beboerens personvern har jeg heller ikke bedt om samtykke fra pårørende.

⁴ Alzheimers sykdom er i caset en type Alzheimers sykdom med sen debut. Da rammes særlig hukommelsen, men sykdomsutviklingen ellers kan gå relativt sakte, jfr. Engedal 2014: 19.

2. Situasjonsanalyse – gjennom noen tverrfaglige innsteg til sjelesorg i møte med beboere med Alzheimers

Narrativ sjelesorg – hva er det?

Den sjelesorgfaglige horisonten er narrativ sjelesorg, særlig slik den framstilles av Charles Gerkin:

«To belong to a religion is to adopt a certain grammar, a way of speaking, an interpretive schema that structures one's understanding of oneself and one's world. The story of one's life is stitched into a larger narrative of the Christian story.»⁵

Det narrative handler mye om å høre til. Det handler om å finne fram til og lete opp igjen fortellinger om seg selv, og om relasjonen til seg selv og andre. Et sentralt poeng er at det kollektive gir mening til enkeltindividenes liv - og ikke omvendt.⁶ Alzheimers-sykdom rammer den enkeltes evne til å språksette og fortelle sitt eget liv, men ikke nødvendigvis det kroppslig integrerte minnet av å høre til.

Alzheimers og narrativ sjelesorg – hva er utfordringen?

2 av 3 beboere på sykehjem har en eller annen form for demens, og vanligst blant disse er Alzheimers. Alzheimers rammer særlig språk, orienteringsevne og hukommelse.⁷ Fra egen sjelesorgpraksis ser jeg at beboerne mister evnen til å språksette egen situasjon og til å motta og tolke ordene i samtalen. Fortellinger om hvem man er blir fragmenterte, og det blir vanskeligere å delta relasjonelt. To spørsmål framstår som særlig sentrale, og tas særlig opp i del 3 og 4: Hva skjer med den narrative sjelesorgen når Alzheimers sykdom rammer det relasjonelle samspillet? Å plassere seg i tid og rom angir mye av konteksten i fortellinger.⁸ Hva gjør vi med den sykes fortellinger når nettopp evnen til å fortelle rammes av sykdom? Å være prest i disse møtene kan være frustrerende. Ofte har jeg vært i villrede. Hvordan kan jeg som prest møte begrenset språk og fragmenterte fortellinger?

⁵ Lindbeck, ifølge Gerkin 1997: 108.

⁶ Edland 2012: 43.

⁷ Herifra og ut: <https://nasjonalforeningen.no/demens/ulike-typer-demens/alzheimers-sykdom/>

⁸ Hillestad i Lid/ Wyller: 2017.

Reminisens som kommunikasjonsstrategi

Som prest må jeg gjøre meg kjent med beboerens livsfortelling⁹, eksempelvis sentrale hendelser i livet, kjente roller og sosiale omgangsformer. Ofte omtales arbeid med reminisens, som minne- eller erindringsarbeid.¹⁰ For beboeren handler det om den ubevisste gjenkjennelsen av gamle minner eller fortellinger, som jeg kan hjelpe til med å gjenkalle. Som prest kan jeg gjenetablere forbindelsen til gamle fortellinger i beboerens liv. For beboeren blir nåtiden mer håndterlig gjennom det gamle og kjente, som jeg som prest kan være med å gjenkalle. Ved Alzheimers-sykdom er dessuten tidsforskyvninger vanlig. Det innebærer at personen med Alzheimers forflytter seg i tid, gjerne 60-70 år tilbake. Dette at en prest kommer på besøk på rommet, vil kunne ha en helt spesifikk, nærmest parallell virkelighet knyttet til seg. Nåtiden er ofte forvirrende for beboeren, bortsett fra de øyeblikkene der det gamle og kjente hjelper henne til å orientere seg.

3. Teologisk analyse av narrativ sjelesorg og roller

Hva skjedde egentlig når pårørende var på besøk hos beboeren, og hvordan kan det kaste lys på hva som er god sjelesorg i møte med langkommet Alzheimers?

Narrativ sjelesorg for den som glemmer sin historie

Å se den enkeltes liv og kristen tro, tradisjon og praksis sammen, står sentralt i Gerkins forståelse av det narrative. Å kjenne beboerens livshistorie og religiøse bakgrunn er en selvfølgelig forutsetning for å kunne drive sjelesorg på sykehjem. Når jeg blir kjent med beboerens religiøse bakgrunn og liv, gjennom pårørende og egen kartlegging, kan jeg etablere et samtalerom som fungerer. Å kjenne til hvordan kristen tro og praksis, og presterollen, er innvevd i sosiale mønstre og lokal kultur blir verdifullt. Denne kunnskapen forvalter prester på en særlig måte, som en form for erfart profesjonskunnskap (fronesis).

⁹ Tvedt: Ukjent årstall.

¹⁰ Her og ut avsnittet, se Drivdahl Berentsen og Veidahl Solheim 2013: 5-12 og 32-25. Jfr. Kittwood 1999, som er en toneangivende internasjonal fagperson innen personsentret demensomsorg.

Underveis i en sjelesorgsamtale kan beboeren i caset glemme om jeg er lege, sykepleier, enn venn på besøk eller prest. Det jeg som prest minner beboeren om og praktiserer er kanskje av større betydning. Det sjelesørgeriske møtet med en som glemmer handler mye om å lete etter samtaleformer som kan gjenopprette forbindelsen mellom beboerens liv og kristen tro, tradisjon og praksis. For Charles Gerkin er det troende fellesskapet og menigheten stedet for narrativ sjelesorg. Dagens sykehjemsbeboere vokste opp i en kristen majoritetskultur der Gerkins innramming og sted for sjelesorg gir mening, selv om det virker mer innsnevrende i en norsk folkekirkelig kontekst anno 2019. Gerkin trekker fram at det narrative har med tradisjon og praksis å gjøre:

«Religions are seen as interpretive schemes, embodied in myths or narratives and heavily ritualized, which structure human experience and understanding of self and world.»¹¹

Tolkningskjema (interpretive schemes) er et godt uttrykk for å huske handlingsmønstre. Den som glemmer vil fortsatt ha kroppslig integrerte mønstre. Hun vet fortsatt at hendene foldes under bønn, at munnen åpnes under nattverd, at kirkekaffe handler om mat og samtale, om naturlig stillhet og noen ord. «Er det du som har bakt?» spør jeg. Beboeren svarer: «Å nei, det er menigheten.» Trospraksisene har kognitive sider som teologer arbeider mye med. Som erfarne praktiske teologer vet vi kanskje vel så mye om hvordan det praktiseres.

Trospraksisene har en kroppslig (embodied) og sanselig dimensjon (heavily ritualized) som involverer hender, stemme, smak og hørsel. Kirkekaffe og salmesang i caset er eksempler på denne typen handlingsmønstre og kroppslige ritualer. Salmesang minner Alzheimers-syke om kirkegang, og det hjelper dem til å orientere seg i kirkerommet, og de gir også ord i møte med en symbolbærer som presten.

Forhandle med presterollen for og nå

For at det sjelesørgeriske møtet skal fungere, forhandler jeg med presterollen til beboere. Samtalerommet ble endret da pårørendes barn var til stede og dekket på til kirkekaffe. Etter dette gjør jeg helt bevisste sjelesørgeriske valg når jeg besøker beboeren alene: Fra presten som underviser og lærer, som kanskje er beboerens forventning anno 1950, til mitt ideal om å trøste og bære.¹² Siden beboeren har Alzheimers kan ikke forventningene til meg som prest

¹¹ Lindbeck, ifølge Gerkin 1997: 108.

¹² Formuleringen ble brukt under praktikum på MF våren 2009, men jeg vet ikke hvem som først brukte uttrykket.

forhandles verbalt. Jeg må i stedet lete etter en samtaleform som åpner for en presterolle med sjelesørgerisk potensiale.

4. Situasjonsanalyse av teologien

Narrativ sjelesorg utøves i møte med en som ikke kan manøvrere verbalt i eget liv. Det narrative for den som glemmer står i stor fare for å bli noe jeg som prest og sjelesørger eier. Det å forhandle med presterollen har derfor et helt vesentlig maktkritisk og etisk perspektiv.¹³ Hvordan kan jeg hjelpe beboeren til å gjenopprette forbindelsen med «a certain grammar, a way of speaking, an interpretive schema»?¹⁴ For Gerkin skjer dette i et troende fellesskap. McClure er opptatt av det samme – og knytter det til en vending i nyere sjelesorglitteratur, nemlig betydningen av at konfidentene kan delta i et fellesskap.¹⁵

Kirkekaffe på beboerens rom ser jeg som et eksempel på et slikt fellesskap. Kirkekaffen på beboerrommet hjelper henne til å orientere seg. Gamle, kjente samlingsmønstre gjentas. Hun er så kjent med sosiale spilleregler rundt kirkekaffe og kaffeselskap at hun gjentar dem automatisk. Vertinne-rollen gjentas i våre møter. Jeg har grunn til å tro at hun henter mye av selvfølelsen fra en slik rolle, som mange i sin generasjon. Parallelt flytter hun seg tilbake 60-70 år i tid, og presterollen tas med på tidsreisen. Den narrative sjelesorgen blir med på en tidsreise, men det er bare jeg som er klar over den. I denne ubalansen, mellom det jeg vet og det beboeren har mistet oversikten over, blir det maktkritiske perspektivet svært viktig. Jeg manøvrerer i dette ved å fasilitere samtaleformer som gjør det mulig for beboeren å delta. McClure er opptatt av forskjellen på å fasilitere og å fikse.¹⁶ Jeg har lite kontroll på hva som utspiller seg under kirkekaffen, men jeg har gitt en forvirret beboer et forutsigbart og kjent samtalerom.

Beboerens handlingsmønstre fra mange år tilbake spiller duett med mitt ideal om en nærværende prest og gjest. Det nokså likeverdige mellom beboer og prest på kirkekaffe én til én – på beboerens rom - kompenserer for ulike presteideal. Jeg kan ikke gi beboeren språk, hukommelse eller orienteringsevne tilbake. Det jeg kan er å gi henne et samtalerom hun kan håndtere, og som jeg selv kan trives i.

¹³ Her er jeg inspirert av tittel og overskrifter i boken *Soft Shepherd or Almighty Pastor. Power and Pastoral Care*. Dillen 2012.

¹⁴ Jfr Gerkin 1997: 108/ innledende situasjonsanalyse

¹⁵ McClure 2014: 277. Se også den svenske boken *Att öppna et slutet rum* (2017), som knyttet sammen forståelsen av hva det er å være kirke (ekkklesiologi) og sjelesorg. Idestrøm/ Edberg (red.): 2018.

¹⁶ McClure 2014: 277.

Å være kirkekafeeprest er et pastoralt valg. Mitt ideal er en relasjonell, lyttende sjelesørger som arbeider med livsfortellinger og fortellinger om kristen tro, tradisjon og trospraksis.

Jeg forhandler med presterollen og hvilke fortellinger jeg som prest minner beboeren om. Den presterollen jeg har i møte med henne påvirker åpenbart hvilken del av kirkas tro og praksis jeg minner henne om. For den som har Alzheimers og er to generasjoner eldre enn meg, er jeg nok ofte en tydelig symbolbærer. Jeg må også anta at jeg symboliserer en annerledes prest enn mitt eget ideal, særlig fordi beboere med Alzheimers gjør tidsreiser mot egen barndom og oppvekst.¹⁷

5. Streker av ny narrativ sjelesorgpraksis

Så er det pastorale og etiske spørsmålet: Hva slags prest vil jeg være for henne? Jeg kan være nattverdprest i alba eller kirkekafeeprest med presteskjorte. Jeg kan være forkynner bak prekestolen i et kirkerom eller synge salmer med henne på rommet. Over tid vil jeg ha alle disse rollene. Det er likevel stor forskjell på hvilket sjelesørgerisk potensial de er bærer av. Jeg har gjort meg noen erfaringer gjennom seks år som prest på sykehjem. Kirkekafe og felles salmesang på et beboerrom er mer dialogiske og gjensidige samværsformer enn nattverd og forkynnelse i kirkerommet på institusjonen. Så erfarer jeg at kirkekafe og salmesang sitter dypt i beboeren i caset. Reminisensen, gjenkallingen av gamle minner, er aller tydeligst når vi har kirkekafe på rommet hennes. Hun viser fortsatt stor respekt for presterollen, men repertoaret er større enn når vi bare har samtalen og ordene tilgjengelige. Nå spør hun: «Har du fått kaffe?» Hun får altså være vert igjen – og hun husker forbløffende nok å servere andre. Kirkekafe hjelper beboeren med å huske.

Narrativ sjelesorg for Alzheimers-syke handler ofte om å dele trospraksis, som kirkekafe og salmesang er eksempler på. Poenget er likevel det samme enten det feires kirkekafe, synges salmer, feires nattverd eller bes Fadervår: Når Alzheimers sykdom har rammet er det lettere å praktisere tro og levd liv enn å verbalisere det samme. Trospraksiser, som salmesang, Fadervår, nattverd og kirkekafe, har alle med gudstjenesten å gjøre, og det er kanskje dette

¹⁷ Narrativ sjelesorg og pastoralklinisk arbeid var lite i fokus i Norge på 1950-tallet, men fra da av endrer det seg, delvis parallelt med den pastoralkliniske bevegelsen internasjonalt. Den mer budskapsorienterte sjelesorgen var trolig mer framtrædende enn narrativ sjelesorg rundt 1950. Mer inngående kjennskap til dette tidsbildet kan trolig tjene sjelesorgpraksis i møte med eldre med Alzheimers.

som gjør de så kjente og innarbeidede. Gjennom disse trospraksisene skapes et åndelig fellesskap som ikke er bundet til tid og sted.

Forvirringen knyttet til tid og sted og roller avtar når vi samles til kirkekaffe. Det skjer en gjenopprettelse av forbindelsen med gamle narrativer.¹⁸ «Gjenopprettelse» er i mine ører både et mer teologisk og poetisk ord enn demensomsorgens uttrykk «reminisens», som kan høres litt instrumentelt ut.¹⁹ Etter at personalet har satt fram kaffe og kake, banker jeg på døra og spør: «Er det her det er kirkekaffe?» Mange sanser og konkrete er i bruk: Kaffekopper er delt ut, kake og salmebok er tilgjengelig på bordet, kirkekaffe og prest er markører i samtalen. Slik kompenseres det språklige tapet. Den sjelesørgeriske samtalen får sin dramaturgi, med tydelige roller for sosialt samspill. Beboeren svarer: «Ja, velkommen. Sett deg ned! Her er en stol til deg. Vær så god, forsyn deg!»

6. Oppsummering av hvordan narrativ sjelesorg kan utøves i møte med sykehjemsbeboere med Alzheimers

Jeg har sett på problemstillinger knyttet til narrativ sjelesorg og Alzheimers sykdom. Gjenopprettelsen av forbindelsen til det gamle ser jeg som den viktigste funksjonen ved narrativ sjelesorg til sykehjemsbeboere med Alzheimers sykdom. Å være prest og sjelesørger handler mye om å utforske hvordan denne forbindelsen kan gjenopprettes. Ved å se på presterollen sammen med beboerens livshistorie, har jeg identifisert presteroller som både åpner og begrenser relasjonelt. Jeg har også sett på maktkritiske forhold knyttet til presterollen og det å forvalte og arbeide med andres livsfortelling, og jeg har vært innom maktkritiske forhold når jeg som prest tilrettelegger for trospraksis. Sjelesorgens potensial ser ut til å være størst når den trekker veksler på trospraksiser som opprinnelig er knyttet til gudstjenesten; som kirkekaffe, salmesang, nattverd og Fadervår. Særlig gjelder dette i det aktuelle caset. Kirkekaffe blir eksempel på en dialogisk trospraksis som re-aktualiserer beboerens livsfortelling og gir tilhørighet i et fellesskap.

¹⁸ Formulering fra prest Margit Lovise Holthe, under gruppearbeid med denne oppgaven.

¹⁹ Se for eksempel Nouwen 1977. Han utforsker en mer sakramental teologi om prestens nærvær som en form for «remembrance» - som på norsk kanskje kan oversettes både gjenopprettelse og ihukommelse.

Litteratur

Cooper-White, Pamela: *Shared Wisdom. Use of the Self in Pastoral Care and Counseling*. Minneapolis: Fortress Press. 2004.

Drivdal Berentsen, Vigdis og Kirsti Veidahl Solheim: *Demensomsorgens ABC. Studiehefte 7 - Validering, realitetsorientering og reminisens*. Oslo: Forlaget Aldring og helse, 2013.

Dillen, Annemie (red.): *Soft Shepherd or Almighty Pastor. Power and Pastoral Care*. Eugene, Oregon: Pickwick Publications, 2014.

Edland, Einar: *Sjelesorg i møte med en postmoderne identitetsproblematikk : En analyse og drøfting av narrativ teori i sjelesorg. En analyse og drøfting av narrativ teori i sjelesorg*. Masteravhandling i diakoni. Oslo: Menighetsfakultetet, 2012.

Engedal, Knut: *Demensomsorgens ABC. Studiehefte 3 - Demens og Alzheimers sykdom*. Oslo: Forlaget Aldring og helse, 2014.

Gerkin, Charles: *An Introduction to Pastoral Care*. Nashville: Abingdon Press, 1997.

Hillestad, Adelheid: «Demensomsorg – en romlig utfordring.» M. Lid, T. Wyller (Red.) i *Rom og Etikk – fortellinger om ambivalens*. Oslo: Cappelen Damm Akademisk, 2017.

Ideström, Jonas og Gunilla Löf Edberg (red). *Att öppna et slutet rum*: Stockholm: Verbum: 2018.

Kitwood, Tom: *En revurdering af demens – Personen kommer i første række*. Frederikshavn: Dafolo Forlag, 1999.

Lartey, Emmanuel. “Practical Theology as a Theological Form”, I *The Blackwell Reader in Pastoral and Practical theology*, redigert av James Woodward & Stephen Pattison. Oxford: Blackwell, 2000.

Miller-McLemore, B. J. “The Contributions of Practical Theology.” I *The Wiley Blackwell Companion to Practical Theology*, redigert av Bonnie J. Miller-McLemore. Malden, Oxford, Chichester: Wiley Blackwell, 2012 .

Miller-McLemore, B. J. “Academic Theology and Practical Knowledge.” I *Christian Practical Wisdom. What it is, Why it Matters*, redigert av Dorothy C. Bass m.fl., 175-231. Michigan: Grand Rapids, 2016.

McClure, Barbara. "Pastoral Care." I *The Wiley Blackwell Companion to Practical Theology*, redigert av Bonnie J. Miller-McLemore, 269-278. Malden, Oxford, Chichester: Wiley Blackwell: 2014.

Nordstokke, Kjell. "Diakoniens teologi." I *Där nöden är störst*, red. Pia Kummel-Myrskog m.fl. Helsingfors: Evangelisk-lutherska kyrkan i Finland, 2009: 9-29.

Nouwen, Henry: *The Living Reminder. Service and Prayer in Memory of Jesus Christ*. New York: HarperCollins, 1977.

Tvedt, Olga: «Åndelig omsorg ved livets slutt – refleksjonsoppgave som del av etterutdanning.» Årstall ikke angitt. Hentet fra: <http://www.demensogtro.no/fakta-og-utfordringer.html>.

Ødbehr, Liv Skomakerstuen, Kari Kvigne, Lars Danbolt og Solveig Hauge: «Åndelig omsorg til personer med demens i sykehjem. Forskningsstatus og aktuelle utfordringer» fra Geriatrisk sykepleie 1/2012. Hentet fra: <https://docplayer.me/6714063-Andelig-omsorg-til-personer-med-demens-i-sykehjem.html>

Nettlinker:

Om demensformer og Alzheimers sykdom: <https://nasjonalforeningen.no/demens/ulike-typer-demens/alzheimers-sykdom/>